

ZAŠTO SU SAMO NAVIJACI U NAPADU?¹

Promene u tipu antagonizacije. Sport je igra u kojoj su agonalni elementi naglašeniji od ostalih, što podrazumeva simbolični sukob između takmičara. Kad je u pitanju fudbal, simbolična suprotstavljenost igrača eksplicirana je prisustvom rivala. Međutim, agonalna priroda igre nije, sama po sebi, dovoljan već možda samo nužan uzrok antagonizacije publike. Naklonost publike u podršci igračima mogla bi da bude vodena veličinom podviga, uspešnošću izvođenja, zalaganjem, upornošću, tako da se u toku igre pomera od jednog igrača drugom, ili od jedne ekipe drugoj. Antagonizacija publike nije prirodna posledica prisustva simboličkog sukoba u polju igre. Ona teži da nadraste takmičarsku situaciju i da se manifestuje izvan nje. Nije povezana sa uspešnošću sportista i stepenom njihovog zalaganja, već je motivisana individualnim, krupnim i društvenim obrascima realnih sukobljavanja.

Ispitivanjem socijalnih uzroka premoći domaćih igrača, koja je evidentirana objektivnim merenjem, izolovana su dva blisko povezana teorijska objašnjenja - socijalno pojačanje i socijalna facilitacija (Zajonc, 1965). Istraživanja započinju još krajem prošlog veka

---

1. U okviru makroprojekta "Sportska publika", kojim rukovodi Srećko Mihailović, pre dve godine realizovano je istraživanje "Ponašanje sportske publike" (Marković, 1988) u kome su podaci prikupljeni metodom posmatranja. Naši saradnici su istovetnom metodologijom prikupljali podatke i poslednjih meseci, tako da možemo na osnovu poređenja uočiti neke razlike nastale u periodu između dva istraživanja. U toku je i velika poštanska tifo-anketa, iz koje ćemo izdvojiti neke karakteristične odgovore, koji mogu ilustrirati registrovane promene.

(Triplett, 1897), da bi se od šezdesetih godina, s talasom kolektivnog nasilja na sportskim tribinama, mnogobrojnim istraživanjima potvrdilo da premoć domaćeg tima uglavnom može da se pripíše socijalnoj podršci domaće publike, koja je utoliko efikasnija ukoliko je intenzivnija i kontinuirana (Schwartz, Barsky, 1977). Međutim, ekstremni antisocijalni ispadi gledalaca izazivaju signifikantan porast "disfunkcionalne agresije" domaćih igrača, tako da se smanjuje efekat socijalne podrške (Greer, 1983).

Obrazac sukoba u velikoj meri je povezan s obrascem maskulnosti. Tradicionalno, postojala je bliska veza fudbala sa lokalnom radničkom kulturom (fudbalskom sub-kulturom), da bi se sa "buržoazifikacijom" i "internacionalizacijom" igre (Taylor, 1971), kao i sa njenom "spektakularizacijom" i "profesionalizacijom" (Clarke, 1978) pojavio fudbalski huliganizam kao reakcija tvrdog jezgra navijača na promene, koje su fudbal uvukle u "industriju zabave" (Moorhouse, 1984). Sudeći prema podacima do kojih smo došli posmatranjem ponašanja publike na utakmicama različitih rangova takmičenja, antagonizacija publike (koja kulminira formiranjem navijačkog jezgra čija su ispoljavanja pre, za vreme i posle fudbalskog susreta obojena stvarnom ili simboličnom agresivnošću), karakteristična je za klubove čije je mesto u "industriji zabave" prepoznatljivo i stabilno, dakle, za fudbalske klubove Prve savezne lige, posebno za "veliku četvorku".

Antagonizovanost publike, koju smo registrovali u ranijem istraživanju, ispoljavala se skandiranjem uvredljivih poruka i pevanjem uvredljivih pesmica, psovanjem, pljuvanjem, uvredljivim gestovima, pozdravljanjem ispruženom rukom, zviždanjem u situaciji premoći protivnika, aplaudiranjem i odobravanjem isključivanja protivničkog igrača, odluke sudije nepovoljne za protivnike, neuspešne protivničke akcije ili grubog faula nad protivničkim igračem. Fizička agresivnost registrovana je nakon gotovo svake utakmice "visokog rizika", ali uglavnom prema miliciji i obezbedenju, koji su sprečavali da dođe do "neposrednog kontakta" suprotstavljenih grupa.

Narastanjem nacionalizma u čitavoj javnoj sferi, najpre kao jedinog oblika pluralizacije mnjenja, a zatim sa jasnim homogenizujućim tendencijama, linija antagonizacije navijačkih "plemena" pomera se prema granicama naciona, sa odgovarajućim tendencijama (najpre izražavanja nacionalne različitosti, a zatim nastojanja ka nacionalnoj homogenizaciji). U prvoj, karakteristične su bile "nacionalističke" pesme (zapravo autentične nacionalne, ali u to vreme politički "nepodobne"), u

drugoj, skandiranje *SRBIJA* i *HRVATSKA*, (i, kao odgovor, *CIGANI* i *USTAŠE*). Nacionalna homogenizacija navijača, o kojoj se mnogo govori u poslednje vreme, odigrala se zapravo samo između Torcide i BBB, mada je i ta simbioza, izazvana "grubim pokušajima provedbe autoritarnog i nacionalno isključivog programa"², prema našoj oceni, veoma problematična u pogledu trajnosti. U prirodi je tifoza da naglašavaju autonomnost i specifičnost svoje grupe, da iskazuju rivalitet u odnosu na ostale (pa i u spremnosti da se pokaže ko je "bolji Srbin" ili "bolji Hrvat"), tako da nacionalna homogenizovanost navijača ne može biti trajna, bar ne koliko u drugim segmentima društva. Kao argument nacionalne homogenizacije beogradskih navijača pominje se "komšijska pomoć" u navijanju protiv hrvatskih klubova. Ipak, kontra-argumentata je znatno više i dobro su poznati.

Međutim, kao ni u javnoj sferi u celini, ovaj proces nije ni jednoznačan ni ireverzibilan. Veliki deo "plemena ostao je izvan ovih procesa, razvijajući nedvosmisleno "jugoslovensku orijentaciju" i svesno nastojeći da prirodu antagonizama sačuva u "izvornom" obliku. Ni u najekstremnijim navijačkim grupama (za koje se tvrdi, ili prećutno smatra da su i ekstremno nacionalistički orijentisane) nacionalna antagonizovanost nije prevladajuća³. Za ovu tezu lako ćemo naći potvrdu prateći Tribinu navijača u *Tempu* i odgovarajuću rubriku u magazinu *Sport* (posebno rasprave o zajedničkom odlasku u Italiju, reagovanja navijača na promenu

Hajdukovog grba ili na dve maksimirske epizode).

Kristalizacija sadržaja. Grubom podelom, skandirani sadržaji registrovani u ranijem istraživanju mogli su se svrstati u nekoliko grupa: skandiranje imena "zvezde" susreta (kada je u akciji, nakon uspešne akcije, ali i kada je na klupi, ako je ocenjeno da bi mogao uticati na promenu toka igre); poruke koje su deo ustaljenog repertoara određenog navijačkog jezgra i one koje su deo stereotipnog zajedničkog repertoara svih navijača, vezanog za karakteristične trenutke igre ili izražavanje

---

2. Dražen Lalić, Samo ih SUP rastavit može, *Start* br. 540, 30.IX 1989.

3. U tifo-anketi, Goran (Red Firm) specifičnost svoje grupe vidi u tome što se podjednako tuče sa Delijama i "purgerima", ali ipak najviše mrze Delije. On sebe smatra "pomalo" nacionalistom, ali ipak najviše voli Jugoslaviju. Ni Krešo (BBB) ne misli da je nacionalista. "Tačno je da mi pjevamo 'Živjela Hrvatska' ili 'Srbe na vrbe', ali to nije pravi nacionalizam i nema ga ništa više nego na nekom drugom mestu, samo se tu u masi ističe." Kao dokaz daje opis "fajta" sa Riječanima. Delija Žika: "Najviše volim da se bijem s Grobarima. Oni su mi nekako najbliži, s njima sam svaki dan. Ali kad igraju Partizan i Zvezda više ih mrzim nego, recimo, Sličane ili Zagrepcane" (magazin *Sport* 5, 13.VI.1990).

premoći (*Gotovo je, gotovo! Pogledajte semafor!
Pomozi bože! Počelo je, počelo! Najjači smo, najjači!
Mi smo šampioni! Evo ga! Hoćemo još jedan!*).

Veoma često, poruke su bile uvredljivog sadržaja, ali nacionalistički sadržaji, u vreme izvođenja našeg ranijeg istraživanja, nisu bili česti. Samo na susretu Crvena zvezda - Hajduk (29. aprila 1987) registrovano je skandiranje *cigani!* i *ustaše!* a na košarkaškoj utakmici Partizan - Crvena zvezda (18. aprila 1987) oba jezgra su udruženo navijala protiv Cibone (*Mrzim Cibonu! Dražene - majmune! Titula Beogradu! Gde ste sada Cibosi?!*).

Najveći broj pesama izražavao je borbenost i podršku klubu, ili je bio deo programa pripremljenog da bi se iritirali protivnički navijači. U ovoj drugoj grupi su, na susretima sa hrvatskim klubovima, pevane pesme "Oj vojvodo Sindeliću...", "Marš na Drinu", "Tamo daleko...", "Igrale se delije..." Zagrebački navijači odgovorili su pesmom "Lijepa naša...", splitski pesmama "Evo banke, cigane moj..." ili "Popravljamo korita".

U periodu između dva istraživanja dolazi do nekoliko postepenih promena. Najpre se, kroz sadržaje pesama i skandiranja, pojavljuju sve češće imena iz dnevno-političkih rubrika (BBB najčešće pominju Šuvara, Delije i Grobari Miloševića), a kulminacija učestalosti gotovo da se poklapa sa vremenom održavanja neuspelog kongresa komunističke partije. Istovremeno, sve su frekventnija imena iz starije nacionalne istorije, kao i "prebacivanje" imena pokojnog predsednika (na sličan način kao što se kroz štampu provlačila "istorijska" nepravda naneta srpskoj ili hrvatskoj naciji). Nešto kasnije, pojavom novih nacionalnih stranaka i njihovih lidera, njihova imena potiskuju dotad najčešće pominjana najpre u protivnički "arsenal" podsmešljivih sadržaja, da bi se najzad, vratila u "domaći" tabor navijača, ali ne više kao deo iritirajućih sadržaja već, naprotiv, u integrativnoj funkciji.⁴

Istovremeno, u periodu između dva istraživanja, očigledan je proces postepenog proširivanja sadržaja pesama i skandiranja, koji teže da obuhvate gotovo sva aktualna zbivanja u jednoj ili drugoj sredini oko kojih može zatim da se ispolji antagonizam⁵, tako da se razvija specifična vrsta "usmene književnosti" na tribinama. Osim izvikivanja naziva republika i imena vođa

---

4. "Izgleda da se slažemo samo kad smo protiv komunista. Eto, i mi i "boysi" zajedno smo "klali Slobu" (iz intervjua Delije Žike, magazin *Sport* br. 5 (714), Zagreb, 13.VI 1990.

5. *Doći ćemo na more! Zajam za sirotinju! Tajči. Tajči! Tajči puši ....! J.... Tajči!* neki su od najnovijih sadržaja.

nacionalnih stranaka, veoma je malo sadržaja preuzetih direktno iz sveta politike, ali zato sva ostala zbivanja dobijaju ne toliko političku koliko antagonističku konotaciju. Direktni politički sadržaji na tribinama su već "potrošeni" i način na koji se koriste pokazuje da oni postoje još samo kao "dekorativna" forma, na isti način kao i znak "Podravke" na zastavi ili Alf na fototifo kolažu.

Očigledna "balkanizacija" sadržaja praćena je i "balkanizacijom" parola i naziva grupa. Parole su sve češće na našem jeziku - parole beogradskih navijača ispisane su ćirilicom, parole splitskih latinicom. Čitav niz navijačkih grupa svoje nazive piše na našem jeziku ("Meraklije", "Horde zla", "Varvari", "Komiti", "Zmajčeki", da i ne pominjemo Delije i Grobare). "Balkanizacija" navijanja ne znači napuštanje engleskih i italijanskih uzora, niti se mora povezivati s nacionalizmom. Ona najverovatnije samo ukazuje na narastanje svesti o sopstvenoj posebnosti.

Porast broja "organizovanih" navijača. U poređenju s podacima iz 1987. godine, značajno se povećao broj "organizovanih" navijača - bilo da je reč o zaista organizovanim navijačima, koji odlaze na sastanke kluba navijača, uvežbavaju skandiranje, pevanje i ostale elemente navijačkog "scenarija"⁶, bilo da su u pitanju gledaoci koji spontano preuzimaju oblike ponašanja organizovanih navijača. Dok je u ranijem istraživanju učešće masovnih oblika ponašanja iznosilo za fudbalske utakmice Prve savezne lige samo 26% od ukupno registrovanog ponašanja⁷, prema najnovijoj evidenciji ono postaje preovlađujuće.

Promena strukture "organizovanih" navijača. Naša empirijska evidencija ukazuje na smanjivanje prosečne starosti "organizovanih" navijača - dominiraju srednjoškolci i stariji osnovci. Istovremeno, podaci ukazuju i na oprečnu tendenciju - sve je više mladih za koje navijački status nije prolazan. Povećava se i broj devojaka, tako da već imaju i svoje posebne navijačke grupe. Podaci o socijalnom poreklu "organizovanih" navijača ne pokazuju više gotovo nikakve pravilnosti - moglo bi se reći da se u poslednje vreme "regrutuju" iz svih socijalnih slojeva. Školski uspeh im je slabiji, mnogi su i napustili školu ali, sudeći prema dobijenim podacima, to je pre posledica nego uzrok navijačke

---

6. Samo "čvrsto jezgro" Delija i Grobara trenutno ima desetak hiljada članova, prema proceni koju daje *Čao-tifo* broj 1, april 1990.

7. Obim ponašanja je definisan u odnosu na ukupan broj gledalaca na posmatranoj tribini, tako da su preovlađivala registrovana ponašanja većih grupa (53%) što bi odgovaralo tadašnjem navijačkom "jezgru".

"regrutacije".

Porast broja organizovanih navijača i promena njihove strukture postepeno pomeraju fokus našeg posmatranja sa marginalnih ličnosti na prosečne adolescente. Privlačnost pripadništva "plemenu" koje, u vreme nestajanja "istrošenih" simbola i odgovarajućih vrednosnih orijentacija, nudi mladima jasan identitet i cilju usmerenu aktivnost⁸, norme koje važe za sve i koje se moraju poštovati⁹, grupnu solidarnost i međusobnu zaštitu¹⁰, traži da se osnovno pitanje preformuliše - upitajmo se zašto deo mladih ostaje izvan "plemena".

Na to pitanje još uvek nemamo odgovor.

Medu odgovorima na ono prvo pitanje, često se pominje, na različite načine definisana, subkultura navijača. O njoj se može govoriti, imajući u vidu tip normi i dominantna ponašanja, i kao o subkulturi nasilja. U prilog tome govori i sve izraženija antagonizacija na liniji navijači - organi reda. Mnogi autori, naime, smatraju da iz subkulture nasilja (slamova, getoiziranih delova grada, depriviranih slojeva - u našoj aktualnoj situaciji subkulturu nasilja gotovo da možemo proširiti na čitavo društvo) izrastaju i izgređnici i policajci, a postoji i odgovarajuća iskustvena evidencija¹¹ koja potvrđuje sličnost kriterijuma selekcije. Ispoljavanje fizičke agresivnosti i u jednom i u drugom segmentu ocenjuje se kao cilju usmereno ponašanje koje je povezano s narušavanjem pravila - pri tom, navijači svoja pravila smatraju jednako legitimnim¹². Uprkos antagonizmu, postoji i doza međusobnog uvažavanja,

---

8. "Ne osećam se kao drugi, već pripadam nečemu za šta se treba boriti" (iz tifo-ankete).

9. "Naredbe vođa moraju se izvršavati i disciplina je zapanjujuća. Ima manje odstupanja nego u školi - po našim pravilima igre, naravno."

(Krešo, BBB).

10. "Ne možeš da budeš bilo ko i bilo kakav. Klinci gotive kad si ti pozitivan tip, kad im ne otimaš pare, kad hoćeš da se pobiješ, da ih braniš, da osete neku podršku od tebe. I neku malu dozu straha. Ali ne da strepe od tebe, nego neko poštovanje. Više da osete da ćeš da im pomogneš u nekom trenutku, da dobiju sigurnost. I onda će te slediti bilo gde." (Grobari o probijanju do vrha, *Čao-tifo* broj 1, april 1990)

11. "To su muškarci u pubertetu, zainteresovani za opasan posao, čega smo mi duboko svesni, pa primenjujemo i određene testove da nam ne prođu potencijalni hazarderi, egzibicionisti, veliki emocionalci, homoseksualci... Dakle, oni koji zbog ovakvih i sličnih crta ličnosti ne bi mogli ovaj posao da rade uspešno. Jedino nam mangupi odgovaraju, jer su vispreni." Iz intervjua sa pomoćnikom direktora Srednje škole unutrašnjih poslova, *Borba*, 21. jun 1990.

12. "Ima pandura koji biju bez veze. U fazonu - da se zna ko je gazda. Zapališ baklju on vadi pendrek i po nosu! Jasno nam je da oni rade svoj posao i da ne smemo da pravimo veliko sranje, ali kad te zveckne bez ikakvog razloga, a dešava se, onda moraš i ti da reaguješ. Kad oni krenu krvnički na nas, krećemo i mi na njih. Bez pardona! Jer, danas više nije ono da se jedan pandur zaleti na gomilu od 300 ljudi. Danas

čak i neki oblici saradnje¹³.

Subkulturalna specifičnost Beograda, od prvih posleratnih godina, bila su "društva iz kraja" - adolescentne grupe koje su ispoljavale, tipičnu za taj uzrast, maskulinu razmetljivost, mada je do stvarnih obračuna između "društava" sa Dorćola, Čubure ili iz Zemuna dolazilo mnogo ređe i sa manje očiglednih posledica nego što bi se to iz priča moglo zaključiti. Ova "društva" su, za veliki deo tadašnjih adolescenata, odigrala značajnu ulogu u odrastanju, sticanju identiteta i usvajanju normi. Tadašnji adolescenti s nostalgijom će vam pričati o solidarnosti grupe, svojoj prvoj tuči, sitnim krađama, fasciniranju devojaka. U istim "društvima" odrastali su današnji hirurzi, novinari, taksiisti, ali i kriminalci. Veliki mehanički priliv stanovništva i opijenost materijalnim standardom "srećnih godina" obezličile su grad, rušeći sve što je davalo boju gradu. Nestala su i "društva", da bi se sada obnovila u novom vidu. Agresivna ispoljavanja, kao i tada, sve do nedavno bila su uglavnom plod mašte udružene sa adolescentnom razmetljivošću i najčešće su se završavala pretnjama i verbalnim duelima. Narastanjem napetosti i agresivnih ispoljavanja u čitavoj javnoj sferi, kao i širenjem anomije kao društvenog fenomena, smanjuje se potreba za "simbolizovanjem" agresivnosti i otvara se prostor realnom sukobljavanju.

"U sveopštem prestrojavanju i otrežnjavanju koje zahvata grad koji želi da sebi što pre povрати perspektivu i dostojanstvo, postoji veliki broj mladih zaboravljenih ljudi, ali dovoljno hrabrih da sami pokušaju da pronađu mesto u svetu koji se menja. Od škole i roditelja zaboravljeni klinici našli su svoje, makar i pogrešno rešenje: oni obnavljaju 'društva', jednu od najsnažnijih beogradskih tradicija. I ma koliko našim zapenušanim sportskim i inim komentatorima jeretički zvučalo, više nisu u pitanju marginalizovane grupe vaspitno zapuštene mladeži, već dominantan deo iste."¹⁴

Porast organizovanosti navijanja. Tipično navijačko organizovano ponašanje (skandiranje, pevanje, mahanje zastavama, šalovima, skakutanje, upotreba papirnih i pirotehničkih rekvizita) postaje kontinuirano i go-

---

je odnos jedan prema jedan. Ako on udari mog ortaka, udariću i ja njega, na kvarno ako treba." *Delije o miliciji, Čao-tifo broj 1, april 1990.*

13. "Mislim da su ovi naši pubovi, ovde, beogradski, O. K. Sada kada smo išli za Split, bili su sa nama dva inspektora i može se reći da su objektivno ocenjivali stvari. Neće da brani od njega, ali neće ni tebe da mlati." *Delije o miliciji, Čao-tifo broj 1, april 1990.*

14. Nebojša Bugarinović, Zločesta deca Beograda, *Start* br. 557, 26.V 1990.

---

tovo bez prekida traje od početka do kraja utakmice. Zanimljivo je da na video-snimku navijanja Delija (navijača Crvene zvezde) na prošlogodišnjem derbiju (snimak je raden za grupu Ultras) ni po čemu ne može da se utvrdi trenutak početka utakmice, ako se zanemari snimljen glas oficijelnog spikera. Za vode navijača postavlja se obično na sredini tribine poseban podijum, da bi ga bolje videle vode grupa, locirane na donjoj ogradi tribine. Organizovanosti navijanja doprinosi i ozvučenje (megafon, zvučnici), kojim se olakšava komunikacija vode navijača sa vođama grupa.

Navijački bubnjevi posebno doprinose organizovanosti navijanja. Od kako su ih prvi put Grobari uneli na tribine, da bi davali ritam navijačkim pesmama i skandiranju, oni su u ekspanziji. Pre svega, upotrebu bubnjeva preuzimaju navijači mnogih beogradskih klubova - Delije su već posle nekoliko dana imale mnogo veći broj bubnjeva, a nekoliko nedelja kasnije bubnjevi su se mogli čuti čak i na rukometnim utakmicama ekipa osmogodišnjih škola.¹⁵ Osim toga, bubnjevi su najpre bili "ritam-sekcija" navijanja, da bi za kratko vreme preuzeli vodeću ulogu u navijanju - oni se danas čuju kontinuirano, a pevanje i skandiranje se uklapa u promenu ritma koju daju bubnjevi.

Iako je komuniciranje organizovanih navijača veoma značajan deo zbivanja na tribinama koja se odvijaju simultano (ali najčešće bez dodira sa igrom na terenu), ono je samo jednim delom planirano "scenarijom", a mnogo većim oslonjeno na inventivnost vode navijača i prepušteno mnoštvu neplaniranih okolnosti.

Sama komunikacija organizovanih navijača odvija se spontano, iako tek mali deo skandiranih i pevanih sadržaja nije unapred planiran i uvežban. Vođa navijača inicira komuniciranje provokativnih sadržaja ili odgovora na provokaciju sa suprotne tribine. Na inicijalni sadržaj veoma se brzo pripremi odgovor, koji je po pravilu adekvatan prema kriterijumu provokativnosti. Ukoliko u pripremanom repertoaru nema odgovora jednakog ili većeg "naboja", uobičajeno je da se skandira *Čekamo vas napolju, dobićete batine* ili neka druga pretnja.

U periodu između dva istraživanja karakteristično ponašanje navijačkog jezgra sve češće preuzima "mirna" publika na istočnim i zapadnim tribinama. Ukoliko ne skandira, zajedno sa domaćim navijačkim

---

15. Najčešće je, u ovom poslednjem slučaju, reč o bubnjevima koje deca sama izrađuju od gajbi za mleko i jogurt, koje uzimaju ispred prodavnica.

jezgrom¹⁶, publika s odobravanjem aplaudira.

Odvajanje ponašanja navijača od igre. U vreme našeg ranijeg istraživanja, organizovano navijačko ponašanje pratilo je ključne momente igre i odvajalo se od nje samo kada je, povremeno, uspostavljana svojevrsna komunikacija između dva navijačka jezgra. U istraživanju 1987. godine ovakva komunikacija registrovana je samo na košarkaškim susretima Zvezda - Partizan i Partizan - Zvezda (gde je komunikaciju olakšavalo manje rastojanje među tribinama suprotstavljenih navijača) i na "većitom derbiju", (gde je komunikacija bila omogućena prisustvom dovoljno velikog broja "organizovanih" navijača). Komunikacija organizovanih navijača postala je redovna pojava "velikih" fudbalskih susreta i, kada se oni igraju u Beogradu, u njoj ravnopravno učestvuju gostujući navijači i organizovani navijači oba beogradska kluba.

"Spektakularizacija" navijanja. Porast broja organizovanih navijača, porast organizovanosti navijanja i odvajanje ponašanja navijača od igre najuočljivije su promene koje se nameću poređenjem podataka iz dva vremenska preseka. Ovaj splet međuzavisnih tendencija ima zajedničko ishodište u spektakularizaciji zbiivanja na tribinama, tendenciji da se ona objedine u celovit spektakl.

Porast broja navijača nužan je uslov spektakularizacije, budući da je neophodno da bude dostignuta "kritična masa" da bi se ostvario bilo koji od elemenata "scenarija". Porast organizovanosti navijanja obezbeđuje neophodni sinhronitet izvođenja, dok odvajanje ponašanja navijača od igre na terenu neposredno uvodi u proces spektakularizacije.

Pojam spektakularizacije obično se vezuje za sport (u ovom slučaju, fudbal) kao spektakl koji se odvija na terenu. Posledica spektakularizacije je kidanje spona sa autentičnom kulturom čiji je deo fudbal tradicionalno bio, što dovodi do ukidanja odgovarajućih tradicionalnih pravila ponašanja fudbalske publike, kao neprimerenih novim uslovima u kojima se kulturni sadržaj "konzumira". U nastalom vakuumu spontano, ali na različite načine institucionalno ohrabrivano, razvijaju se obrasci ponašanja od kojih smo neke opisali u uvodnom delu teksta. Nastali kao reakcija na deteriorizaciju položaja, ovi obrasci ponašanja se dalje razvijaju, nalazeći ishodište u spektakularizaciji fudbalske publike, koja je prirodan pandan spektakular-

---

16. Najčešće se to događa upravo kod onih poruka (*Cigani, Ustaše, Cenci* i slično) zbog kojih javnost sutradan optužuje "grupice huligana" za primitivizam i nacionalizam.

izaciji igre.

Za situaciju na tribinama beogradskih fudbalskih stadiona, pomak ka spektakularizaciji navijanja možemo vremenski locirati u period između dva istraživanja čije rezultate upoređujemo. U prvom od njih, dominirala su tri karakteristična obrasca ponašanja u razvijenoj formi.

Obrazac maskulnosti u ponašanju fudbalske publike podrazumeva bučno i grubo ponašanje, sirov humor i simbolično ili stvarno ispoljavanje borbenosti. Maskulino ponašanje publike povezano je i s odgovarajućim ponašanjem igrača. Način na koji se igraju igre povezan je sa kulturom muškosti - dok je, na primer, engleski fudbal zasnovan na snazi i korišćenju čitavog tela, španski forsira brzinu i upotrebu udova (Vaugelers, 1988). Neki autori govore čak o "fudbalskoj kulturi", delu kulture radničke klase, u kojoj maskuline vrednosti zauzimaju značajno mesto, uz vrednosti kolektivne participacije i pobeđe (Taylor, 1971).

U našem istraživanju, gotovo svi registrovani oblici ponašanja uklapali su se u obrazac maskulnosti: psovanje, uvredljivi gestovi, zviždanje, pljuvanje, gadanje različitim predmetima. Posebno je karakterističan sadržaj komentara, psovki, skandiranja i pesama - one se u najvećem broju slučajeva svodi na verbalnu "afirmaciju" sopstvene ili "osporavanje" muškosti protivničkih navijača i igrača.

Profesionalni fudbal je nešto mnogo više od običnog svakodnevnog posla, a i nešto drugo u odnosu na standardni šou. Fudbalska utakmica je sve to skupa, a istovremeno i nešto više: jedan obred. Pravila su utvrđena, a uloge podeljene, s tim što se uloge ponekad menjaju i za vreme igre. Sastavni deo obreda su i igrači na terenu, ali i gledaoci. A oni su ti koji biraju žrtvu i presudno utiču na izbor junaka (Hortleder, 1987).

Obrazac obreda karakterističan je za ponašanje prvoligaške fudbalske publike, i to samo za navijačka jezgra, odnosno za "organizovane" navijače. U periodu posmatranja (prolećni deo fudbalskog prvenstva 1987. godine) registrovali smo veliki broj različitih obreda, od kojih su najbrojniji bili obredi slavljenja kluba - pevanje himne kluba i drugih pesama koje slave klub, pozdravljanje zastava, širenje zastava i njihovo prenošenje iz ruke u ruku preko tribina, pozdravljanje navijačkih grupa. U izvođenju ove vrste obreda nije bez značaja ni uloga organizatora susreta, koji uz pomoć razglasa i semafora podržavaju, ponekad i ini-

ciraju slavljenje kluba. Zabeležen je i izbor "junaka" i "žrtve", kao i niz veoma neobičnih obreda izražavanja zahvalnosti zbog pobede (bacanje žive kokoške na teren, klečanje i klanjanje, oduzimanje dresova protivničkim igračima, oduzimanje i spaljivanje protivničkih zastava). Prvi pokušaji etnološkog tumačenja obrednih obrazaca u ponašanju fudbalske publike (Kovačević, 1987) ohrabruju dalja nastojanja.

Analizirajući estetiku moderne olimpijade, Ulrike Prokop (1984) tvrdi da "ovaj 'praznik viših vrednosti' ima 'kultnu' prirodu (shodno Dirkegovoj definiciji), i to je lako videti: to su periodično ponavljane kvazi-sakralne radnje, čiji je ne-svakodnevn, ne-profani karakter utvrđen primenom tradicionalnih religioznih i političkih simbola, kao i strogim, tradicionalno utvrđenim ritualom". Kultni oblik igara, ali i sportske misli, povezuje se s prodorom masa u politički život i s nastojanjem da se vaspitanjem donjeg sloja očuva stabilnost političkih institucija. Bitna intencija integrativnog kulta, o kome govori Ulrike Prokop, jeste traženje mehanizma društvene kontrole.

Organizovanje socijalno-psihološkog "prostora" stadiona prema obrascu koji je dovoljno atraktivan da bi provocirao pažnju pasiviziranih gledalaca - konzumenata, i dovoljno slojevit da bi odgovarao heterogenoj strukturi publike, na isti način kao i kada je reč o modernom olimpizmu, odgovara potrebama društvene kontrole, izmirenja antagonizama, kvazi-legitimizacije kroz mitologizaciju rase, nacije, političkih i drugih simbola. Obrazac obreda, registrovan na stadionima, nastaje spontano, sledeći logiku psiholoških pretpostavki naklonosti svetovnoj religioznosti - pomanjkanje osećanja identiteta, potreba za surogatom ljudskih odnosa zbog odsustva autentičnih, potreba za vezanošću, projiciranje pozitivnih emocija u predmet obožavanja, autoritarnost, oslonac na (falsifikovanu) prošlost umesto potrebe za promenom sadašnjosti, neurotične karakteristike (Dugandžija, 1980). Iako je, za razliku od kulture estetike olimpizma nastajanje obrazaca obreda na fudbalskim stadionima u osnovi spontano, ono je institucionalno ohrabrivano i podsticano. Treba imati u vidu celinu društvenog odnosa prema "veličanstvenom slavlju na tribinama", posebno "divlju književnost" na stranicama sportske štampe (Čolović, 1985).

U drugom periodu posmatranja, opisani obrasci se stapaju u jedinstveno, celovito, gotovo u potpunosti cilju usmereno ponašanje, u kome pojedinačne odlike dobijaju novi kvalitet. Tu pre svega mislimo na promene u tipu antagonizacije, koja prestaje da prati liniju podele između dva suprotstavljena kluba. Svo-

jevrnsna komunikacija između dva navijačka jezgra omogućava da se u velikoj meri antagonizam ispolji u simbolizovanoj, verbalnoj formi, čak i da se pojave prvi nagoveštaji međusobne podrške. Na "većitom derbiju", ali i na susretima sa hrvatskim timovima, takvi primeri nisu retki. Najčešće su povezani sa povremenim pomeranjem linije antagonizacije na odnos navijači - organi reda. Svi primeri međusobne podrške suprotstavljenih navijača u ovogodišnjem istraživanju registrovani su kao odgovor na intervenciju organa reda na tribinama.

Skoro da bi se mogao staviti znak jednakosti između procesa spektakularizacije navijanja i težnje za publicitetom, prodorom na javnu scenu, čime "navijačko pleme" dobija neke od atributa urbanog društvenog pokreta. O tome svedoči i veliki uspeh svakog pokušaja da se otvori prostor za javnu raspravu o navijanju - tribine, kontakt-emisije i kontakt-rubrike u sredstvima javnog komuniciranja oduševljeno su prihvaćene od navijača, a isto tako i saradnja sa istraživačima¹⁷.

Ipak, uprkos nastojanjima navijača da, kreiranjem sopstvenog spektakla, prodru u javnost i tako steknu afirmaciju kojoj teže, najdelotvorniji način sticanja publiciteta ostaje nasilje i destrukcija. Na već pomenutom video-snimku "derbija", koji je za svoje potrebe napravila grupa Ultras, može se videti korektna realizacija jednog zaista ambiciozno pripremljenog scenarija. Da je realizacija ovakvog scenarija bila rezultat institucionalizovanog nastojanja, novinari bi je najverovatnije ocenili kao "veličanstvenu". Ovako - sutradan u štampi ni retka o tome. Izvan sportskih strana, o navijačima samo kada kamenuju železničku stanicu, kada se dokazuje da su "naši" izazvani (svi znamo ko je kod njih na vlasti), ili da su "njihovi" prvi počeli (što je i razumljivo, jer dolaze iz nedemokratske sredine). U našoj anketi, Krešo BBB iz Zagreba to vidi na sličan način: "Greše u tome što govore o nama tek kada napravimo neku pizdariju (Maksimir). Kada bi se koja reportaža napravila o nama - bakljade, navijanje i slično, ne bi imali potrebu za isticanjem i neredima..."

---

17. O tome svedoči i neuobičajeno brz i veliki odziv navijača u našoj tifo-anketi. Ponudu da i dalje saraduju sa istraživačima gotovo svi su prihvatili, šaljući nam i adrese svojih prijatelja koji bi želeli da učestvuju u istraživanju.

Literatura

1. Arns, R.L., Russell, G. W., Sandilands, M. L.: Effects on the Hostility of Spectators of Viewing Aggressive Sports, *Social Psychology Quarterly*, No. 3, September 1979.
2. Čolović, I., *Divlja književnost*, Nolit, Beograd, 1985.
3. Dugandžija, N., *Svjetočna religija*, NIRO Mladost, Beograd, 1980.
4. Dunning, E., Murphy, P., Williams, J.: Spectator violence at football matches, *The British Journal of Sociology*, No. 2, June 1986.
5. Greer, D. L.: Spectator Booing and the Home Advantage: A Study of Social Influence in Basketball Arena, *Social Psychology Quarterly*, No. 3, 1983.
6. Hortleder, G.: Ritual na stadionu: junak i žrtva, *Gledišta* 5-6, 1987.
7. Kovačević, I.: Fudbalski ritual, *Gledišta* 5-6, 1987.
8. Marković, V.: *Ponašanje sportske publike*, IIC SSO Srbije, Beograd, 1988.
9. Moorhouse, H. F.: Professional football and working class culture: English theories and Scottish evidence, *The Sociological Review*, No. 2, May 1984.
10. Perasović, B.: Nogometni huliganizam u Zagrebu: Bad Blue Boys, u: Magdalenić i saradnici: *Socijalni i psihološki aspekti nasilničkog ponašanja sportske publike*.
11. Petrović, K.: Nasilje u sportu - segment nasilja u suvremenom svijetu, *Pogledi* br. 3, 1984.
12. Prokop, U.: Sport i olimpijske igre kao pozitivizam u praksi: Pierre de Coubertin, *Pogledi* br. 3, 1984.
13. Schwartz, B., Barsky, S.: The Home advantage, *Social Forces*, No. 55, 1977.
14. Veugelers, V.: Samo su još navijači u napadu - fudbal kao borba u kulturi, *Gledišta* 5-6, 1987.